

ОЗНАЧАВАНЕ НА СИНТАКТИЧНИ ОТНОШЕНИЯ: ПРЕДЛОЖНИ И ИМЕННИ ФРАЗИ

ЙОВКА ТИШЕВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
tisheva@uni-sofia.bg

Резюме: Обект на наблюдение в статията са конструкции с удвояване на не-прякото допълнение, в които фразата, кореферентна с дателната кратка личноместоименна форма, е именна, а не предложна. Специфичният модел на удвояване е резултат от изпадането на предлога *на* като показател на синтактичните отношения между предиката и неговия аргумент, като дателната клитика става носител на граматичната информация за падежа на глаголният аргумент. Трансформацията се наблюдава в неподготвената спонтанна устна реч, както и в неформалната компютърно опосредствана комуникация. Основната цел на анализите е да се представят условията, при които се реализира удвояване с именна фраза, и факторите, които позволяват предлогът *на* да бъде изпуснат, без това да наруши приемливостта на изказването или успешността на комуникацията.

Ключови думи: неофициално общуване, разговорна реч, удвоено допълнение, клитична лява дислокация

MARKING OF SYNTACTIC RELATIONS: PREPOSITIONAL AND NOUN PHRASES

YOVKA TISHEVA

SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
tisheva@uni-sofia.bg

Abstract: The main topic of this article are double indirect object constructions in which the dative pronominal clitic co-refers with a noun phrase but not with a prepositional *na*-phrase. This specific doubling pattern is the result of omission of the preposition *na* as an overt marker of the syntactic relationship between the predicate and its argument. The dative pronominal clitic subsequently becomes the sole object case marker. The transformation is observed in unprepared spontaneous oral speech as well as in written informal computer-mediated communication.

Keywords: informal communication, spoken Bulgarian, double object, clitic left dislocation, *na*-drop

Синтактичните отношения са структурно кодираните отношения между частите на изречението – конституентите в простото изречение или отделните изречения в състава на сложното изречение. Тези отношения традиционно се представят чрез синтактичните функции на аргументите на предиката: подлог, пряко и непряко допълнение. Освен по този начин те може да се определят чрез семантичните роли, с които се реализират конституентите, както и да се класифицират според формалните средства за изразяване на конкретното отношение.

При построяването на правилно според параметрите на даден език изречение синтактичните отношения се маркират с различни средства, определени от спецификата на този език (най-общо – дали е изолиращ или синтетичен). Предлозите, наред с други елементи от групата на служебните/функционалните думи, се специализират да изразяват синтактичните отношения между частите на простото изречение. „В синтетичните езици, какъвто е бил и старобългарският, предлозите определят падежа на имената, които стоят след тях“ (Грамматика/Gramatika 1998: 251). За съвременния български език, след промяната на морфологичната техника и установяването на аналитизма в именната система, е характерна „засилената роля на предлозите в строежа на българското изречение“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 451).

Обект на наблюдение в статията са конструкции с удвояване на непрякото допълнение, в които фразата, кореферентна с дателната кратка личноместоименна форма, е именна, а не предложна. Тази трансформация в модела на удвояването е резултат от изпадането на предлога *на* като показател на синтактичните отношения между предиката и неговия аргумент. Изследователският корпус включва примери от неформалната спонтанна устна комуникация, ексцерпирани от ресурсите на bgspeech.net, от медийната и политическата реч, представена в Българския национален референтен корпус (<http://www.webclark.org>), както и от личен архив с примери за неформалната компютърно опосредствана комуникация. Основната цел на анализите е да се представят условията, при които се реализира удвояване с именна фраза, и факторите, които позволяват предлогът *на* да бъде изпуснат, без това да наруши приемливостта на изказването или успешността на комуникацията. Към анализиранияте употреби няма да бъде прилаган нормативистичният прескриптивен подход, тъй като задачите на проучването не са свързани с установяване на отклонения от нормата, а с открояване на спецификата на удвояването без предложно маркиране на непрякото допълнение.

1. Маркиране на синтактични отношения с предлози. Предлогът *на*

В езиковедската литература, представяща морфологичната система на съвременния български език, предлозите се разглеждат в голяма степен по един и същ „стандартен“ описателен модел, чието прилагане не води до съществени разлики в мненията на отделните автори за дефинирането и класификацията на тези функционални думи. Изследвани са както цялата

система от предлози, най-вече в синхронен план и с оглед на значенията, които предложните словосъчетания реализират, така и отделни елементи от нея (виж обзора на Куцаров/Kutsarov 2007: 138–142). Прилагането на предимно морфологичен подход води до представяне на елементите от системата според отношенията от реалния свят, които се изразяват чрез различните предлози, и съставяне на списъци със съответните функции. В синтактично ориентираните изследвания на предлозите в българския език се отчита мястото им в субкатегоризационната рамка на предиката, семантичните отношения, които предлозите означават, семантичните роли на конституентите, изразени с предложни словосъчетания, и под. (виж например Атанасов/Atanasov 2016, Влахова/Vlahova 2014). Специфично инкорпориране на двата подхода откриваме в практиката при синтактичното и семантичното аотиране на езиковите единици в корпуси на съвременния български език. При аотиране на затворените класове се съчетават речниковата дефиниция на думата, контекстът, изразяваните езикови и извънезикови релации (Димитрова/Dimitrova 2010: 141–151).

В морфологичните изследвания предлозите се разглеждат само като неизменяеми служебни думи, докато при формалноориентираните синтактични анализи те са със статут на лексикални категории (отворен клас от пълнозначни/самостоятелни единици), а не на функционални категории (затворен клас от несамостоятелни единици). И в двата случая обаче не се оспорва свойството на предлозите да управляват падежа на елементите в предложното словосъчетание (предложната фраза), да „доминират“ над името или именната фраза, които въвеждат и с които образуват конституентен израз. Във връзка с това за целите на настоящото изследване е важно обобщението за функцията на предлозите, направено от Ив. Куцаров: „предлозите изразяват отношения между явления, изразени с имена, което пък съвпада със семантичното съдържание на морфологичната категория падеж (...) Следователно предлогът е служебна част на речта, която изпълнява предимно морфологични функции, докато съюзът (...) изпълнява предимно синтактични функции“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 137). Тъй като тук ще бъдат представени предложни фрази в аргументна позиция, в методологията, приложена за изясняване на ролята на предлога при маркиране на синтактичните отношения, намира отражение и систематиката, представена от П. Осенова (Осенова/Osenova 2016) при разработване на граматична матрица за анализ и генериране на текст. Предлозите, които както глаголите, прилагателните, наречията и числителните са вид предикати, „се подразделят на такива, които имат своя семантика, и на такива, които нямат своя семантика. Първият тип се отнася за предлозите модификатори, които са адюнкти, а не част от валентната рамка на глагола (...) Вторият тип се отнася за предлози, които въвеждат аргумент на опората, и следователно – тяхната семантика се инкорпорира в семантиката на самата опора“ (Осенова/Osenova 2016: 86–87). Анализите, които ще бъдат представени в настоящия текст, са на предложни фрази с опора от втория тип.

Предлогът въвежда аргумент на предиката и маркира синтактичния падеж на този аргумент.

Предлогът *на* се определя като най-употребявания предлог, „натоварен с най-многобройни и най-абстрактни значения“ (Грамматика/Gramatika 1998: 271). От директивен предлог, употребяван в старобългарски с винителен или с местен падеж, в среднобългарски *на* започва да изразява „финално, т.е. близко до дателното, или напълно еднакво с него значение. Едва след като се извършва граматикализацията на *на*-фразата, т.е. при преминаването на конструкцията в граматически изразител на дателно отношение (неп прякото допълнение), тя е била в състояние да разшири граматичната си семантика, т.е. да се десемантизира по отношение на първоначалното си директивно значение и да поеме нови функции“ (Кръпова/Крарова 2014: 138–139). Така в съвременния български език предлогът *на* става „чисто граматично средство за изразяване на стари падежни отношения – косвено допълнение и аналитично представяне на притежателно отношение“ (Грамматика/Gramatika 1998: 272). Поради наблюдаваното функционално съответствие между падеж и предлог в анализите тук приемаме, че *на* е дативен предлог, който „въвежда комплемент в дателен падеж (*Давам книгата на Иван*)“ (Осенова/Osenova 2016: 89).

2. Словоредни варианти при реализация на глаголните аргументи

Тъй като замяната на предложната фраза, с която се изразява непрякото допълнение, с именна се реализира при определен словореден модел – клитична лява дислокация, преди анализите на конкретните примери ще бъдат представени някои процеси, водещи до промени в словоредата на аргументите. Българският език се причислява към SVO езиците и без да е задължителен и стриктно фиксиран, моделът *подлог – сказуемо – допълнение* се приема като основен, неутрален, немаркиран ред на елементите на простото изречение. В реалната речева комуникация се реализират негови варианти или настъпват трансформации под влиянието на фактори от синтактичната изреченска или фразова структура, от информационната структура или от дискурса.

Мястото на глагола е ориентирът, спрямо който се проследяват промените в подреждането на конституентите в сравнение с неутралния модел. От позицията пред глагола аргументът може да се придвижи след него, към дясната част на изречението. С такъв тип преместване обикновено се маркира информация, която е нова (рема, фокус на изказването). С противоположното преместване – когато елементи от областта след глагола излизат пред него, се означава информация, която е стара, известна от предходния контекст или от дискурса (тема, топик). Първият тип преместване е свързан с подлога, който може да се разположи след глагола, но пред допълнението или след глагола и допълнението, като може да заеме и последната позиция в изречението¹:

(1) *Най-накрая си хареса той дънкова риза; Значи обажда се сестра ми на класната на малкия вчера да я пита и нея; Нищо не правя на всяка цена, все още е открит въпросът; След 2 седмици почва първенството, а играта на отборчето е кръгла 0; По-добре да знаят истината от мене хората.*

Обект на наблюдения тук са словосъчетания, с които се изразява непрякото допълнение, ето защо преместванията на подлога няма да бъдат коментирани. Словоредните промени на фразата, с която се изразява прякото допълнение – преместване пред сказуемото (и подлога) при фокусиране и преместване и удвояване при топиализация, са подробно анализирани във връзка с феномена удвояване на допълнението, затова те също остават извън анализите в настоящия текст.

Най-типичната словоредна промяна за непрякото допълнение, изразено с предложна фраза, е придвижването напред, към лявата периферия на изречението. При това преместване позицията след глагола, която е „освободена“ от предложната фраза, може да остане празна, например ако допълнението е фокус на изказването или се свързва с изразяване на противопоставяне или контраст:

(2) *На ИВАН² / На НЕГО вярваш (а не на мене).*

(3) *На Иван вече се обадохме Ø, сега ще търсим и брат му.*

При преместване на предложното словосъчетание пред глагола по-типично е обаче свободната аргументна позиция в глаголната фраза да се заеме от кореферентна личноместоименна клитика. Тази конфигурация, представена в граматиките на българския език като удвояване на допълнението, се означава и с термина *лява дислокация* (клитична лява дислокация):

(4) *На Иван / На него вече му се обадохме. На мене винаги ми се караха, когато закъснявах; Той сигурно е плакал, защото на него не му дават пари.*

(5) *На пакета е дадено съотношение захар – плод 1:1, но на мен с толкова захар ми е прекалено сладко; Бях в болница, а на него не му пука; Не знам на вас, но на мене ми писна; И на ТЯХ им трябва опит, както и на мен.*

(6) *На децата на нещастните родители им е много трудно да бъдат щастливи.*

Удвояването на допълнението се реализира и в изречения с личен глагол, и при безлични предикати. Примерите в (5) показват, че дори при изразяване на контраст (свързване на двете изречения с противопоставителен съюз; противопоставяне по лице *на вас – на мене; на тях – на мен*) или при фокусиране с частици (*и на тях им – както и на мен*) удвояването също се реализира, следователно невинаги чрез този словореден вариант се маркира старата информация (топик).

При безлични предикати с включването на дателната клитика (експериментер) настъпват семантични промени:

(7) *Сладко е ≠ Сладко ми е; ? Не пука ≠ Не ми пука; Трудно е ≠ Трудно ми е.*

Означаването на непрякото допълнение само с предложна фраза при тези предикати е неграматично:

(8) **На мен е сладко; *На теб е студено; *На него не пука.*

Макар и по-рядко, удвояване на непрякото допълнение протича и в случаите, когато предложното словосъчетание е на каноничното си място след глагола:

(9) *Какво ми се караш на мене; Казах му веднага на служителя, че е станала някаква грешка; аз го пуснах във едната стая, защото и без това не ми трябва на мене; Просто не му върви в днешния мач на Роналдо.*

Възможни са различни интерпретации на словоредните модели, представени в (9). Тук този въпрос няма да бъде разглеждан специално, а за целите на анализа приемаме, че няма словоредни промени на непрякото допълнение – то е след глагола, както е според немаркирания модел SVO. Допълнението остава на типичното си място, тоест липсва преместване, но може да се реализира удвояване с кореферентна дателна клитика. В конструкциите с лява дислокация преместването води до удвояване (освен ако допълнението не е фокусирано). В примерите с непряко допълнение, което е на каноничното си място, клитиката не е задължителна освен при безлични предикати, както показват примерите в (7), (8) и (10):

(10) **Защото и без това не Ø трябва на мене; *Просто не Ø върви в днешния мач на Роналдо.*

Вариантите без удвояване на първите два примера от (9) са граматични, тъй като изреченията са с личен глагол, който не изисква маркиране на обекта (адресат на действието, тема) и с дателна клитика:

(11) *Какво се караш на мене; Казах веднага на служителя.*

3. Непряко допълнение, изразено с именно вместо с предложно словосъчетание

Наблюденията върху устни текстове (разговорна реч, медийна реч с висока степен на спонтанност) и от неформалното компютърно опосредствано общуване (чат, форуми) показват, че моделът на клитичната лява дислокация с удвояваща кратка личноместоименна форма за дателен падеж (удвояване на непрякото допълнение) се реализира чрез два варианта: клитиката е кореферентна с предложна фраза, както е в (4), (5) и (6); клитиката е кореферентна с именна фраза, състояща се най-често от пълната (дългата, ударената) форма на същото лично местоимение:

(12) *мен ми се стори че на димов гласа чувам*

(13) *мен цяла седмица ми е лошо*

(14) *Жоро му е неудобно.*

В областта пред глагола, на неканонично за непрякото допълнение място вместо словосъчетание с предлога на се реализира именна фраза, чиято опора е или пълната форма на личното местоимение за винителен падеж, която е в същото лице и число както дателната клитика, както е в (12) и (13), или съществително собствено, както е в (14). Реализирани са и двете стъпки на лявата дислокация – преместване на елемент пред глагола и удвояване с кореферентна клитика. Резултатът обаче не отговаря на структурните модели за удвояване на непрякото допълнение, представени по-горе. Дативният предлог на е изпуснат и това променя синтактичната характеристика на преместения вляво конституент, тъй като именната фраза в началото на изречението не е съгласувана по падеж с клитиката от глаголната група:

(15) *Мене* (1 л. ед.ч. вин.) *цяла седмица ми* (1 л. ед.ч. дат.) *е лошо.*

(16) *Тебе* (2 л. ед.ч. вин.) *не ти* (2 л. ед.ч. дат.) *ли е студено?*

В анализирания корпус преобладават примерите, в които пред глагола се реализира именна група, включваща пълна форма на лично местоимение за винителен падеж. Най-често местоименните форми са за 1 л. ед.ч., но се срещат и примери с 2 и 3 л., както и с форми за мн. число:

(17) *аз* *даже* *и* *три* *да* *продам* *на* *ден* *мен* *ше* *ми* *е* *достатъчно*

(18) *Тебе* *не* *ти* *ли* *започна* *кандидатстудентската* *кампания?*

(19) *между* *другото* *него* *Пуфи* *ли* *му* *викат?*

(20) *нали* *се* *записахме* *сега*, *ама* *нас* *не* *ни* *пречи*, *питай* *ме* *той* *кога* *се* *усети*

Анализираните примери показват, че видът на изречението по цел на изказване (илокутивна сила) или с оглед на негацията (утвърдителни или отрицателни изречения) не е фактор, който би могъл да доведе до изразяването на аргумента с именна вместо с предложна фраза. В изследователския корпус такива употреби се срещат най-често в съобщителни изречения, но има примери и с въпросителни изречения, виж (18) и (19). Глаголът в изречението може да бъде както в положителна форма, виж (12) – (16), (17), (19), така и в отрицателна форма, както е в (18), (20) и (21):

(21) *Мене* *не* *ми* *се* *вярва* *точно* *НЕГО* *да* *изберат.*

Може да се посочи зависимост между типа текст и сферата/ситуацията на общуване и вероятността за употреба на именна фраза в позицията на непрякото допълнение пред глагола. Примери с разглежданата тук замяна се срещат в устната или писмената неподготвена неофициална реч, но не са характерни за писмени делови или научни текстове, нито за художествени текстове, тоест за текстове с висока степен на подготвеност и възможност за редактиране. В медийни писмени текстове се откриват единични примери, но те са ограничен в структурата на текста – при цитирана реч на лица, участващи в отразявано събитие или в медийно интервю. В при-

мерите от Българския национален референтен корпус (<http://www.web.clark.org>) всички случаи на удвояване с изпускане на предлога са в началото на изречението (което може да е и в средата на репликата на съответния говорещ), при контактено разполагане на пълната и кратката местоименна форма:

(22) „Чисто тактически обяснявам – значи, за да се проверят няколко адреса, район Ихтиман не разполага с безброй служители, мене ми трябва повече сили, трябва ми лица, които, като се укриват, аз трябва да ги ударя...“, направи опит да обясни ситуацията Колев. (<https://www.mediapool.bg>)

Разбира се, веднага започваме и работа. Мен ми се иска задачите в тази насока да бъдат възложени не на една държавна институция; Мен ми направи впечатление по-скоро нежеланието на германците да се говори за политика на тези срещи; Теб не ти ли стигнаха тези дванадесет години? (<http://www.web.clark.org>)

4. Удвояване на допълнението и Na-drop – анализ, зависимости

Конструкциите в българския език, в които при удвояване на непрякото допълнение дативният предлог *на* е изпуснат, не са били обект на самостоятелно теоретично или емпирично проучване. В обзорите на морфосинтактичните особености на българската устна реч явлението се отбелязва (виж Джонова, Велкова/Dzhonova, Velkova 2014: 151; Тишева/Tisheva 2014: 171–172), но не се коментират обстойно неговите прояви, нито условията, при които се реализира. Въпреки липсата на предходни изследвания може да се предположи, че тези модели на удвояване не са нови, тъй като през 90-те год. на XX век С. Вакарелийска (Vakareliyska 1990; 1994) представя подобни примери във връзка с анализа на отношенията между категорията падеж и формалните ѝ показатели. Авторката означава явлението като *na-drop* – изпускане на предлога *на*, по аналогия с *pro-drop*, *PRO-drop* – изпускане на подлога. Приемаме, че названието *na-drop* в достатъчна степен представя спецификата на разглежданите конструкции в сравнение с конструкциите с удвояваща предложна фраза, поради което то ще бъде използвано и в анализите тук.

Във връзка с терминологията е необходимо да се направи следното уточнение. Изразът *na-drop* отразява „външните, видимите“ характеристики на конструкцията без предлог, но отвежда и към дискусияния въпрос за това дали в двата случая действат едни и същи механизми, водещи до изпускане на елементи и съответно празна позиция на опората в словосъчетанието поради липсата на фонологична реализация на дативния предлог или на подлога. От друга страна *pro-drop* се анализира като елипса на глаголен аргумент (виж Van Craenenbroeck, Tammerman 2018). Ако следваме класическата дефиниция, че елипсата „е субституцията на елемент с нула“ (Halliday, Hassan 1976: 43), която не е задължителна, примерите с *na-drop* биха могли да се интерпретират по този начин. Други специфики на елипсата, като например анафоричност, antecedent, чрез които да се

може да се възстанови пропуснатата информация, обаче не се наблюдават при случаите на *na-drop*. Посочените противоречия са основание тук да не се коментира в теоретичен план въпросът за механизмите, водещи до изпускане на предлог *на*, както и за по-общото класифициране на *na-drop* като елипса или като отделен феномен (т.н. *null preposition*). Тези проблеми биха могли да бъдат обект на следващо теоретично проучване.

Данните на С. Вакарелийска за удвояване с *na-drop* са събрани чрез две анкетни проучвания на носители на българския език, в които се проследяват структурните фактори, влияещи върху приемливостта на конструкциите (Vakareliyska 1994; 2002). След първата анкета авторката обобщава, че получените резултати позволяват само за четири фактора да се твърди, че влияят за повишаване на толерантността към явлениято:

– Лице на местоимението (в комбинация с число): по-висока толерантност при удвояващи пълни форми за 1 и 2 л. ед.ч. пред 3 л. или в множествено число.

– Род при формите за 3 л. ед.ч.: по-приемливи са случаите с форми за мъжки род пред тези с женски род.

– Типът на предиката: по-висока приемливост при безлични предикати.

– Отрицание: по-приемливи са примерите с *na-drop* в отрицателни изречения (Vakareliyska 1994: 141).

Интересно е да се отбележи, че наблюденията на Вакарелийска не потвърждават хипотезата за диалектно влияние. В западните диалекти пълните винителни форми на личното местоимение без предлог се използват и за изразяване на непрякото допълнение, но фактори като месторождение, местоживеене или „роден“ диалект на анкетираните лица не влияят върху оценките им за приемливостта на примерите с *na-drop*.

Второто проучване на С. Вакарелийска е проведено с по-голям брой носители на българския език, при това на различна възраст. Данните показват повишаване на толерантността към конструкции с удвояваща именна фраза, при това не само в 1 и 2 л. ед.ч., и дават основание на авторката да направи извода, че тези изречения „постепенно стават част от съвременната българска разговорна реч“ (Vakareliyska 2002: 189).

Примерите с *na-drop*, събрани от корпусите с българска устна реч и от неформалната компютърно опосредствана комуникация, дават възможност за проверка на изводите за представените от С. Вакарелийска фактори, както и за установяването на други условия, които биха могли да влияят върху реализацията на конструкцията (а не върху нейната приемливост, както е в анкетните проучвания на С. Вакарелийска). Както беше посочено по-горе, данните от изследователския корпус, съставен за целите на настоящото проучване, показват, че не може категорично да се потвърди изводът за отрицанието като причина за реализация на именна удвояваща фраза вместо *на*-фраза. Явлението е регистрирано и при отрицателни, и при положителни форми на глагола с известен превес на примерите в поло-

жителни изречения. Поради малкия брой примери с форми на личното местоимение за 3 л. ед.ч. на този етап също не може да се коментира до каква степен родът е фактор за изпускане на дативния предлог и реализиране на изречения с именна вместо предложна фраза в позицията на непряко допълнение. В своите анкети С. Вакарелийска включва примери с различни удвояващи елементи – пълна форма на личното местоимение, съществително собствено, съществително нарицателно, и отчита, че за пълните форми на местоименията няма ограничения в дистрибуцията при *na-drop*, докато при съществителни собствени предлогът отпада само когато те са в началната позиция на изречението. Анализираният тук примери потвърждават извода, че няма позиционни ограничения за удвояваща пълна форма на личното местоимение. Поради ограничен брой примери със съществителни (и то само съществителни собствени) на този етап не може да се направят изводи за дистрибуцията им. Регистрираната количествена разлика може да бъде основание да се посочи, че *na-drop* се реализира по-често при удвояване на клитиката с лично местоимение отколкото със съществително име.

Това, което категорично може да се изведе като условие за реализиране на удвояване без предлог, е моделът на удвояването. Всички регистрирани примери от неофициалното устно или компютърно опосредствено общуване са в изречения с лява дислокация на непрякото допълнение. Трансформациите на примерите за удвояване на допълнението, което е след глагола, в края на изречението, а предлогът е изпуснат, са неграматични и при лични, и при безлични предикати:

(23) **Какво ми се караш Ø мене.*

(24) ?/**Езиците ми харесват Ø мене.*

(25) ?/**Лесно ти е Ø тебе.*

(26) **Играта напоследък не му върви Ø него / Роналдо.*

В анализите на Вакарелийска този фактор е представен като „позиция в изречението“. От всички примери, включени в анкетите ѝ, най-неприемливи са тези с *na-drop* във финална позиция: *Този филм не ми харесва Ø мене* (Vakareliyska 1994: 136–137), което също подкрепя направените наблюдения върху данни от неофициалната спонтанна реч. Вместо за позицията в изречението в случая би било по-точно да се говори за зависимост, свързана с позицията на клитиката спрямо удвояващата фраза. Емпиричните данни показват, че независимо от типа на предиката *na-drop* се реализира, когато именната фраза предхожда клитиката (лява дислокация):

(27) а. *мене ми каза тоя управителъ; мене ми писна от тебе*

б. **каза ми мене тоя управителъ; писна ми мене от тебе*

в. **каза ми тоя управителъ мене; писна ми от тебе мене*

Именната фраза и клитиката може да са в контакт, както е например в (12), (14), (27a), или да са разделени от служебни думи – отрицателната частица *не* в (18), (20) и (21), частицата за бъдеще време *ще* в (17). Между именната група и клитиката може да се разположат други конституенти, например подлогът на изречението в (28), или различни модификатори:

(28) *Мен езиците ми харесват. Мене такива хора не ми допадат.*

(29) *Мен цяла седмица ми е така; мен много ми е смешно.*

Реализацията на конструкциите не зависи от това дали удвоеното допълнение е в началото или в средата на изречението, срв.:

(30) *Мене ми харесват езиците – Езиците мене ми харесват.*

(31) *Мен ми е така цяла седмица – Цяла седмица мен ми е така.*

При разполагане на удвоеното допълнение във финалната позиция на изречението, поради фонологичните причини, определящи словоредата на личноместоименните клитики, кратката дателна форма „изпреварва“ удвояващата именна фраза. При такава конфигурация, както беше коментирано по-горе, изпускането на предлога *на* е неграматично:

(32) **Езиците харесват ми мене; *Езиците ми харесват мене.*

Примерите, които са обект на анализ, са от реални речеви ситуации, протичащи под формата на диалог, затова освен в рамките на отделни изречения явлението може да се наблюдава и с оглед на структурата на репликите на говорещите. Данните показват, че позицията на удвоеното допълнение в репликата също не влияе върху реализацията на конструкции с *на-dfог* – те може да са в началото на репликата, както е в (33) или в средата, както е в (34) и (35):

(33) *Участник 1: Аз сутринта съм ревала от болка в главата.*

Участник 2: Але-лей!

Участник 1: Мен цяла седмица ми е така / нищо не мога да направя.

(34) *и: ми обясняваха че имало мно: такива хора а и най-малкото мене ми каза тоя управителъ вика щом са те викнали значи са преценили*

(35) *добре аз в смисъл такъв че: аз защото мен са ми казвали че не не се казва годеч а годеч*

За това, че реализацията на конструкции с удвояваща именна фраза не е задължителна, е показателен следващият пример. Говорещият започва репликата си с лява дислокация на непрякото допълнение, като в началната позиция предлогът *на* е изпуснат, докато в средата на репликата удвояването е с предложна фраза:

(36) *Мен ми напраи впечатление / няколко неща в това писмо което очевидно не е писано от въпросната госпожа ъ: ХХХ а: която на мене лично ми стана много мъчно снощи като гледах репортажа.*

Анализът на събраните емпирични данни потвърждава категорично само един от изводите на Вакарелийска за четирите фактора, влияещи върху приемливостта (а оттам вероятно и върху реализацията) на именни вместо на-фрази – този, свързан с типа на предиката, при който се реализира удвояване на непрякото допълнение. При безлични предикати конструкцията с *па-drop* е регистрирана по-често, отколкото в изречения с личен глагол. Освен примерите в (34) и (35) с глагола *кажа/казвам* от втория тип е примерът в (19), който за улеснение ще бъде повторен в (37):

(37) *... между другото него Пуфи ли му викат?*

Необходимо е да се направят някои допълнителни уточнения за структурата на изречението в (37). Сказуемото е изразено с личен глагол, но за да се реализира значението „назовавам, именувам някого/нещо по определен начин“, се изисква включване на още два елемента в изречението: на-фраза и/или дателна клитика, чрез които се означава назоваваният обект, и съществително име, представящо названието на обекта. Ако само един от посочените елементи е включен в глаголната група, семантиката на цялото изречение се променя, срв.:

(38) *(На) Него му викат Пуфи – (На) Него му викат; Пуфи викат.*

Тази „конструктивна свързаност или фиксираност“ на елементите, точно задължителното включване на дателно допълнение, е сходна със структурата на голяма група от безличните изречения, в които също задължително се изисква дателно допълнение със семантична роля експериментер. Без дателната клитика изречението или променя смисъла си, или става неграматично (виж и примерите в (7) и (8):

(39) *Него му е трудно по математика – Трудно е по математика; *Него е трудно по математика.*

(40) *Мене ми се струва странно това съвпадение – *Струва се странно това съвпадение; *Мене се струва странно това съвпадение.*

Без да е задължително да се реализира както при глаголите от примерите в (38) – (40), дателното допълнение е част от конституентната рамка, за да означае адресата на действието, и при другия глагол за реч, при който се наблюдава *па-drop* – *кажа/казвам* в (34) и (35). Представените наблюдения за личните и безличните предикати водят до заключението, че факторът, определен от Вакарелийска като *тип на предиката*, може да се преформулира като степен на задължителност на дателната клитика. Тъй като в безлични изречения тази степен е най-висока, там *па-drop* се реализира и по-често. Зависимостта отразява факта, че в глаголната група задължител-

но има маркер на падежа на допълнението, поради което употребата и на дателния предлог става редувантна.

5. Заключение

Наблюденията и анализите на примери от устната и неформалната писмена реч дават основание да се направят някои първоначални изводи за конструкциите с удвояваща именна вместо предложна *на*-фраза. За реализиране на *na-drop* влияние оказват следните фактори, свързани със словоредата, структурата на глаголната фраза и на фразата в позицията на непряко допълнение:

- Място на аргументната фраза в изречението: *na-drop* се реализира при лява дислокация (непнякото допълнение е пред глагола) или когато удвоеното допълнение е в средата на изречението. При дясна дислокация изпускането на предлога *на* не е регистрирано.

- Разположение на клистиката спрямо кореферентната удвояваща фраза: удвояващата пълна форма на личното местоимение или името трябва да предхождат дателната клитика.

- Степен на задължителност на клистиката в глаголната фраза: при задължително включване на дателната клитика в глаголната фраза (при безлични конструкции) дателният предлог може да се изпусне, тъй като падежът на допълнението вече е маркиран с морфологични средства.

Без да е потвърден в същата степен, към посочените три фактори може да се добави и типът на удвояващия елемент. *Na-drop* се реализира при употреба на кореферентна пълна форма на личното местоимение, докато при удвояване със съществително в реалните текстове се срещат единични примери със съществителни собствени.

Отпадането на предлога *на* при удвояване на непрякото допълнение, разбира се, не е задължително, но анализите показват, че *na-drop* не се реализира произволно и случайно. Към посочените чисто лингвистични фактори трябва да се добави и още един, свързан с типа на речта (което отвежда и към типа на комуникативната ситуация). Удвояване на непрякото допълнение с именна вместо с предложна фраза е особеност на неподготвената, неофициалната устна реч. Включването на такива конструкции в писмени текстове е влияние от разговорната реч и много по-рядко търсена от автора разговорност или диалектно влияние.³

Причините за отпадането на предлога *на* трябва да се разгледат по-обстойно, като конструкциите с *na-drop* се сравнят с други случаи, при които липсва фонологична реализация на опората на фразата. В езиков план обаче и на този етап може да се направи заключението, че проявите са свързани с начините за означаване на подчинителни отношения в простото изречение. Ако синтактичните отношения са маркирани с морфологични средства (чрез падежна форма), не е необходимо повторното маркиране на същото отношение по друг начин. В случая удвояването също е част от механизма за маркиране на падежа. Това потвърждава хипотезата от пър-

вите изследвания на удвояване без предлог: „дативната удвояваща лично-местоименна клитика е в състояние да замести дативния маркер *на* до такава степен, че той да бъде изпуснат“ (Vakareliyska 1994: 141).

Направеното заключение се допълва и от още един факт, свързан със системата от значения, маркирани чрез предлога *на*. Този предлог е показател на десет базисни отношения. При две от тях – притежателност и непряко допълнение, той е достигнал най-високо равнище на десемантизация и се е превърнал в чисто граматично средство за маркиране на тези отношения. Честата употреба на предлог *на* като показател и на други значения води до състояние, определено от Ст. Буров като „изгъркване“, „изхабяване“, „умора в употребата“ на формата или конструкцията (Буров/Вигов 2015). „Износената“ форма се граматикализира, както е например при сък-ращаването на спомагателния глагол *ща* до граматическа частица за бъде-ще време *ще*, или отпада от граматикализираната конструкция, например *да* от формите за отрицателно бъдеще време (*няма се плашиш; няма се осигурявам*). В конструкциите с удвоено непряко допълнение, особено при граматикализирано удвояване в безлични изречения, функцията на вътрешния аргумент се маркира по три начина: чрез падежа на дателната клитика, чрез удвояването и чрез предлога *на*. Последното средство вероятно е най-слабият показател на синтактичното отношение, поради което именно предлогът може да отпадне от конструкцията.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Примерите са включени във вида, в който са ексцерпирани, без промени в правописа и пунктуацията.

² С главни букви се изписва фокусът на изказването.

³ С влияние от западните диалекти може да се свържат само минимален брой примери от Българския национален референтен корпус в нередактирани интервюта или при „цитати“ от фолклорни произведения.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасов 2016: *Атанасов, Ат.* Предложни фрази в предикативна позиция <аргументна структура/>. *Littera et Lingua Series Dissertations*, 10. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/liliseries/diss/2016/10>.
- Буров 2015: *Буров, Ст.* Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – *Български език*, 62, № 3, с. 7–24.
- Влахова 2014: *Влахова, Р.* Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български език (Актор). – *Littera et Lingua*, 11, № 1–2. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2014/11/1-2/rvlahova>.
- Грамматика 1998: *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. Морфология. Част 2. София, Абагар.
- Джонова, Велкова 2014: *Джонова, М., Й. Велкова.* Фонетични и морфологични особености на устната реч. – В: *Как говори съвременният българин*. Т. 1. Грамматика и устна реч. София, Фондация „Фокус“, с. 104–156.

- Димитрова 2010: *Димитрова, Цв.* Лингвистични конвенции при анотация на затворените класове. – В: Българският семантично анотиран корпус. София, Институт за български език, БАН, с. 141–165.
- Кръпова 2014: *Кръпова, И.* Изразяване на посесивни отношения в синтаксиса на българския език. – В: Трети международен конгрес по българистика. Секция „Български език“. Подсекция „Съвременен български език. Фонетика и граматика“. София, УИ „Св. Климент Охридски“, с. 132–148.
- Куцаров 2007: *Куцаров, Ив.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Осенова 2016: *Осенова, П.* Граматическо моделиране на българския език. София, „Парадигма“.
- Тишева 2014: *Тишева, Й.* Синтактични особености на устната реч. – В: Как говори съвременният българин. Т. 1. Граматика и устна реч. София, Фондация „Фокус“, с. 157–180.
- Halliday, Hassan 1976: *Halliday, M. A. K, R. Hassan.* Cohesion in English. London, Longman.
- Vakareliyska 1990: *Vakareliyska, C.* Deep-structure subjects and rule ordering in the speech of Bulgarian aphasic. – In: Harvard Studies in Slavic Linguistics, 1, pp. 144–174.
- Vakareliyska 1994: *Vakareliyska, C.* Na-drop in Bulgarian. – Journal of Slavic Linguistics. № 2, pp. 121–150.
- Vakareliyska 2002: *Vakareliyska, C.* Na-drop revisited. Omission of the dative marker in Bulgarian double dative object constructions. – In: Janda, L., R. Feldstein, S. Franks (eds.). Where One’s Tongue Rules Well: A Festschrift for Charles E. Townsend (Indiana Slavic Studies, 13), pp. 165–192.
- Van Craenenbroeck, Tammerman 2018: *Van Craenenbroeck, J., T. Tammerman.* The Oxford Handbook of Ellipsis. Oxford University Press.

REFERENCES

- Atanasov 2016: *Atanasov, At.* Predlozhni frazi v predikativna positsiya <argument-na struktura/> – Littera et Lingua Series Dissertations, 10. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/liliserie/diss/2016/10>.
- Burov 2015: *Burov, St.* Tendentsii i promeni v savremennata balgarska gramatika. – Balgarski ezik, 62, № 3, s. 7–24.
- Dimitrova 2010: *Dimitrova, Tsv.* Lingvistichni konventsii pri anotatsiya na zatvorenite klasove. – In: Balgarskiyat semantichno anotiran korpus. Sofia, Institut za balgarski ezik, BAN, s. 141–165.
- Dzhonova, Velkova 2014: *Dzhonova, M., Y. Velkova.* Fonetichni i morfologichni osobenosti na ustnata rech. – In: Kak govori savremenniyat balgarin. T. 1. Gramatika i ustna rech. Sofia, Fondatsia “Fokus”, s. 104–156.
- Gramatika 1998: Gramatika na savremenniya balgarski ezik. T. 2. Morfologiya. Chast 2. Sofia, Abagar.

- Halliday, Hassan 1976: *Halliday, M. A. K, R. Hassan. Cohesion in English*. London, Longman.
- Krapova 2014: *Krapova, I. Izrazyavane na posesivni otnosheniya v sintaksisa na balgarskiya ezik*. – In: Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika. Sekciya “Balgarski ezik”. Podsekcija “Savremenен balgarski ezik. Fonetika i gramatika”. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 132–148.
- Kutsarov 2007: *Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik*. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Osenova 2016: *Osenova, P. Gramatichесko modelirane na balgarskiya ezik*. Sofia, Paradigma.
- Tisheva 2014: *Tisheva, Y. Sintaktichni osobenosti na ushnata rech*. – In: *Kak govori savremenniyat balgarin*. T. 1. Gramatika i ushna rech. Sofia, Fondatsia “Fokus”, s. 157–180.
- Vakareliyska 1990: *Vakareliyska, C. Deep-structure subjects and rule ordering in the speech of Bulgarian aphasic*. – In: *Harvard Studies in Slavic Linguistics*, 1, pp. 144–174.
- Vakareliyska 1994: *Vakareliyska, C. Na-drop in Bulgarian*. – *Journal of Slavic Linguistics*. № 2, pp. 121–150.
- Vakareliyska 2002: *Vakareliyska, C. Na-drop revisited. Omission of the dative marker in Bulgarian double dative object constructions*. – In: Janda, L., R. Feldstein, S. Franks (eds.). *Where One’s Tongue Rules Well: A Festschrift for Charles E. Townsend* (*Indiana Slavic Studies*, 13), pp. 165–192.
- Van Craenenbroeck, Tammerman 2018: *Van Craenenbroeck, J., T. Tammerman. The Oxford Handbook of Ellipsis*. Oxford University Press.
- Vlahova 2014: *Vlahova, R. Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v savremenniy balgarski ezik. (Actor)*. – *Littera et Lingua*, 11, № 1–2. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2014/11/1-2/rvlahova>.

✉ Проф. д-р Йовка Тишева

Катедра по български език, Факултет по славянски филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Prof. Yovka Tisheva, PhD

Department of Bulgarian Language, Faculty of Slavic Studies
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15 Tzar Osvoboditel Blv., 1504 Sofia, Bulgaria